

# Otroci z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem: dostop do pravnega varstva

*Mojca UREK\**

## Povzetek

V raziskavi, na podlagi katere je nastal pričujoči prispevek, smo obravnavali otroke in mladostnike do dopolnjenega 18. leta starosti z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem. Dostop do pravnega varstva je širši koncept kot dostop do sodišča in pravednosti. Pomeni priznanje, da je vsakdo upravičen do varovanja, ki ga omogoča zakonodaja, in da so pravice brez pomena, če niso uveljavljene. V Evropski uniji obstajajo zelo dobri zgledi podpore pri dostopu do pravnega varstva otrok, vendar ni sistematičnih podpornih sistemov za otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Pravica do pravnega varstva je zapisana v Konvenciji ZN o pravicah otrok in v Konvenciji ZN o pravicah invalidov. Projekt je poudaril, da bi morali to skupino otrok še posebej podpreti ter spodbujati k samoodločanju in sodelovanju pri odločitvah, ki jih zadevajo, saj so sicer prikrajšani za vse tiste priložnosti samoodločanja, pri katerih bi se zato lahko pritožili zaradi nepravilnega ravnanja in nezadostne udeležnosti v postopkih. Izsledki iz Slovenije so posebej izpostavili, da je Slovenija naredila kar nekaj korakov k otroku prijaznemu pravosodju. Uveljavili smo otroku prijazne sobe in varne sobe, ki jih uporabljajo v različnih postopkih, ne samo, ko so otroci vpeti v sodne postopke, ampak tudi pri drugih postopkih odločanja o njihovem življenju na centrih za socialno delo. Vendar številni izzivi ostajajo.

**Ključne besede:** otroci z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem, dostopnost pravnega varstva, otroku prijazno pravosodje, sodelovanje otrok pri odločitvah, deinstucionalizacija

---

\* **Mojca Urek**, dr. sociologije, izredna profesorica, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

**Mojca Urek**, PhD Sociologist, Associate Professor, Faculty of social work, University of Ljubljana

## Children with Mental Disabilities: Access to Justice – Abstract

In the research on which this paper is based, we have considered children and young people up to the age of 18 with mental disabilities. Access to justice is a broader concept than access to courts and litigation. It means that everyone is entitled to the protection that the law offers and that rights are meaningless if they are not enforced. In the European Union, there are very good examples of supporting children's access to legal protection, but there are no systematic support systems for children with mental health problems and intellectual disabilities. The right to legal protection is enshrined in the UN Convention on the Rights of the Child and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The project highlighted that this group of children should be particularly supported and encouraged to self-determine and participate in the decisions that affect them, otherwise they will be deprived of all opportunities for self-determination where they could complain about inappropriate behavior and insufficient participation in proceedings. In the findings from Slovenia, it was particularly emphasized that Slovenia has taken some steps towards child-friendly justice. We have established child-friendly spaces and safe spaces that are used in various proceedings, not only when children are involved in court proceedings, but also in other decision-making procedures about their lives in social work centers. However, many challenges remain.

**Keywords:** children with mental disabilities, accessibility of legal protection, child-friendly justice system, participation of children in decisions, deinstitutionalization

## Uvod

V evropskem projektu Access to Justice for Children with Mental Disabilities (JUST/2011-2012/FRC/AG; 2013–2015),<sup>1</sup> na podlagi katerega je nastal pričujoči prispevek, smo obravnavali otroke in mladostnike z intelektualnimi oviranostmi in s težavami z duševnim zdravjem.<sup>2</sup> Raziskavo iz leta 2015 smo dopolnili z nekaterimi novimi

- 
- 1 Projekt je koordiniral Mental Disability Advocacy Center (zdaj Validity) na Madžarskem in je v njem sodelovalo deset držav (Bolgarija, Republika Češka, Madžarska, Irska, Latvija, Litva, Romunija, Slovenija, Španija in Združeno kraljestvo). V Sloveniji je bila v projekt vključena Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, in sicer Mojca Urek in Andreja Rafaelič.
  - 2 Angleškega izraza »*mental disabilities*« ni bilo mogoče neposredno prevesti v slovenščino, zato smo ga slovenili opisno in po smislu glede na vsebino projekta. V raziskavo so bili tako vključeni otroci in mladostniki do dopolnjenega 18. leta starosti, tako z nalepko intelektualne in kognitivne oviranosti kot z dolgotrajnimi psihosocialnimi težavami (vključno z otroki s težavami z duševnim zdravjem,

podatki in jo aktualizirali v okviru projekta Strukturna diskriminacija kot ovira pri doseganju cilja dostojnega življenja za vse (CRP projekt, ARRS in Zagovornik načela enakosti, 2019–2021).

Okoliščine, ki so lahko vir diskriminacije otrok z ovirami, smo raziskovali na treh področjih:

- dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo ter možnosti njihovega sodelovanja v odločitvah, ki jih zadevajo;
- problematika nameščanja otrok v zavode in domove ter izzivi deinstitutionalizacije;
- problematika priznavanja statusa invalida po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih (ZDVDTP) dijakom ali študentom po 18. letu, če so se šolali (zaplet v letu 2021).

Dostop do pravnega varstva je širši koncept kot dostop do sodišča in pravednosti. Pomeni priznanje, da je vsakdo upravičen do varovanja, ki ga omogoča zakonodaja, in da so pravice brez pomena, če niso uveljavljene. V Evropski uniji obstajajo zelo dobri zgledi podpore pri dostopu do pravnega varstva otrok, vendar ni sistematičnih podpornih sistemov za otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualnimi ovirami. Ključen poudarek projekta je bil, da bi morali to skupino otrok še posebej podpreti ter spodbujati k samoodločanju in sodelovanju pri odločitvah, ki jih zadevajo, saj so sicer prikrajšani za vse tiste priložnosti samoodločanja, pri katerih bi se zato lahko pritožili zaradi nepravilnega ravnanja in nezadostne udeležnosti v postopkih. Poleg tega neustrezen dostop do pravnega varstva pomeni tudi, da otroci izkušajo sodne postopke kot vir strahu, izključevanja in travmatičnih doživetij. Pravica do pravnega varstva je sicer zapisana v Konvenciji Združenih narodov (v nadaljevanju ZN) o pravicah otrok in v Konvenciji ZN o pravicah ljudi z ovirami.<sup>3</sup>

Za potrebe projekta smo obravnavali dostop do pravnega varstva otrok z ovirami v nepravdnih in pravdnih postopkih, kjer se sklepajo odločitve, *kje naj se otroci izobražujejo* (upravno področje), *kje in s kom*

---

otroci z avtizmom, motnjami pozornosti, Aspergerjevimi sindromom, s pridobljenimi možganskimi poškodbami).

3 Slovenija je konvencijo, ki jo je OZN sprejela leta 2006, ratificirala leta 2008 pod uradnim nazivom »Konvencija o pravicah invalidov« in se s tem prevodom odmaknila od emancipatoričnega koncepta konvencije, ki v ospredje postavlja pravice, polno participacijo, enakopravno državljanstvo, ovire iz strani socialnega okolja.

naj živijo (civilno področje), ter v *kazenskih postopkih*, v katerih so bodisi žrtve in priče bodisi domnevni storilci.<sup>4</sup> Podatke smo pridobili s postopnim študijem literature in pravnih virov v prvi in drugi fazi projekta ter s terenskim raziskovanjem, ki je potekalo med februarjem in aprilom 2014.<sup>5</sup>

Slovenija je naredila kar nekaj korakov k otroku prijaznemu pravosodju. Zadeve se je lotila tako praktično kot na ravni zakonodaje. Sodstvo se je otrokom približalo z izdajo treh knjižic, v katerih so v preprostem jeziku opisani postopki in možne vloge otrok pred sodišči.<sup>6</sup> Uveljavili smo otroku prijazne sobe in varne sobe, ki jih uporabljajo v različnih postopkih, ne samo, ko so otroci vpeti v sodne postopke, ampak tudi pri drugih postopkih odločanja o njihovem življenju na centrih za socialno delo.<sup>7</sup> Vprašanje in izziv, s katerima se spoprijemajo strokovnjaki in institucije, sta, kako se v različnih sodnih in izvensodnih postopkih pogovarjati z otroki s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo. Tako policija kot sodišča se večinoma zanašajo na druge strokovnjake, večinoma na psihologe in defektologe-specialne pedagoge, medtem ko so ti še pogosteje iz pogovorov izločeni. Sami sebe ne vidijo kot dovolj kompetentne za pogovore s temi otroki.

Čeprav zakonodaja ne ureja posebnih postopkov, organizacij ali struktur, kamor bi se otroci lahko obrnili po pomoč brez navzočnosti

- 
- 4 V poglavju predstavimo izsledke raziskave na prvih dveh omenjenih področjih, ne pa tudi na področju kazenskih postopkov.
  - 5 V okviru terenskega dela raziskave smo opravili 15 intervjujev in dve fokusni skupini. V raziskavo je bilo skupaj vključenih 27 sogovornikov, med njimi trije otroci z intelektualno oviranostjo, dva starša (materi), predstavnik uporabnikov in strokovna vodja na društvu Sonček, strokovnjakinje in strokovnjaki s področij družinskega sodstva, mladinskega kazenskega sodstva, policije in kriminalistične službe, šolstva, Zavoda za šolstvo, centra za socialno delo, CUDV Draga, zagovornici pravic otrok in Varuh človekovih pravic.
  - 6 Knjižice so pripravili za otroke različnih starostnih skupin (od pet do osem let in od devet do 13 let) in so nastale na podlagi izkušenj, ki jih imajo sodniki pri delu. Knjižice niso namenjene le otrokom, temveč tudi sodnikom, da bi se lažje približali otrokovemu svetu. Vrhovno sodišče Republike Slovenije: Jan gre na sodišče; Jana gre na sodišče/. Ko moraš na sodišče kot priča, Ljubljana, 2010. Dostopno: <http://www.sodisce.si/znanje/publikacije/>.
  - 7 Obstajata dva termina, dva tipa otrokom prilagojenih prostorov: t. i. varna soba in otrokom prijazna soba. Prva je namenjena stikom staršev z otroki pod nadzorom ter druga pogovorom kriminalistov z otroki in zaslišanjem v sodnih postopkih. Naši sogovorniki so v pogovorih večkrat zamenjevali oba pojma. Dejansko gre večkrat za uporabo istih prostorov, če so ti na centru za socialno delo, vendar za drugačne namene.

staršev, v Sloveniji obstajajo različne organizacije, ki nudijo takšno pomoč. Zdi se, da je najdosegnejše ravno zagovorništvo otrok, ki je projekt, ki se izvaja v okviru Varuha človekovih pravic. Poleg tega so otrokom na voljo tudi podporni anonimni telefoni, nevladne organizacije, a tudi Zagovornik načela enakosti. Vendar so te oblike težje dostopne otrokom z intelektualnimi ovirami in s težavami z duševnim zdravjem. Po eni strani predvsem zato, ker način informiranja ni prilagojen otrokom s takimi ovirami, po drugi strani tudi zato, ker različne organizacije in delavci niso usposobljeni za delo z njimi.

V vseh postopkih, v katerih se otroci znajdejo, prevladuje prepričanje strokovnjakov, da je treba otroke s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo predvsem zaščititi. Pri tem se spregledajo pravice in potrebe otrok do samoodločanja in upoštevanja njihovega glasu. Predvsem skrbimo za to, da postavimo otroka v varno in strukturirano okolje. Pogosto strokovnjaki vidijo institucije za dolgotrajno bivanje kot edino možno rešitev, pri čemer pozabijo na tveganja in nevarnosti, ki jih te prinašajo.

## Kje in s kom bom živel/-a?

Pod drobnogled smo najprej vzeli sodne in izvensodne civilne postopke, ki zadevajo odločitve, *s kom in kje bo otrok živel* (vključno s situacijami, kot so razveze, posvojitve in postopki, ki se končajo z namestitvijo v rejništvo ali v institucionalnem varstvu). Po naši zakonodaji je glede sodelovanja otrok v teh postopkih določeno, da je treba otroka, starejšega od 15 let, obvestiti o poteku postopkov in o tem, da ima pravico sodelovati kot stranka v postopku. Sicer je pravica do sodelovanja in zaslišanja otrok, mlajših od 15 let, tesno povezana z razvojnimi sposobnostmi otroka. »Razvojne sposobnosti« so tudi načelo, ki mu sledijo civilna sodišča pri odločanju o skrbništvu v primerih, ko se starša razvežeta. Vendar nobeden od teh postopkov ne določa starosti otroka ali drugih določujočih znakov otrokove sposobnosti razumevanja postopka, temveč je to prepuščeno usposobljenim organom, ki morajo upoštevati svojevrsten položaj vsakega posameznega otroka. Vse kaže, da je na tem področju še dovolj možnosti za izboljšave (Kogovšek Šalomon, 2013). Glede na to, da sodniki niso usposobljeni za ocenjevanje, ali so otroci sposobni razumeti pomen in pravne posledice svojih dejanj, v takšnih primerih prosijo za oceno centra za socialno delo. Vendar to ni v skladu z

Zakonom o pravnem postopku (po tem zakonu bi morali sodniki sami intervjuvati otroka in oceniti, ali je sposoben sodelovati ali ne), toda zaradi pomanjkanja posebnega znanj med sodniki je to postala običajna praksa. Varuh človekovih pravic je tako prakso večkrat kritiziral (Končina Peternel, 2006; Varuh človekovih pravic, 2015). Družinska sodnica, ki smo jo intervjuvali,<sup>8</sup> je pojasnila, da otroci z ovirami po njenih izkušnjah niti ne pridejo do sodišča, zato z njimi večinoma nimajo neposrednega stika. Če ugotovijo, da gre za otroka, ki sam ne zmore izraziti svojih interesov iz takšnih ali drugačnih razlogov, potem je njihova naloga, da mu po zakonu dodelijo začasnega skrbnika ali skrbnika za posebne primere, vendar le v primeru, ko imata starša nasprotujoče si interese ali je njuna odločitev v škodo otroka. Osebne izkušnje staršev otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo (vse intervjuvanke so bile matere) pri razvezi kažejo, da – vsaj v njihovih primerih – institucije od otrok niso pričakovale, da bi sodelovali v postopku. Ena od intervjuvank, mati otroka z intelektualno oviranostjo, ki potrebuje kontinuirano nego in skrb, je opisala svojo družinsko situacijo: »Mož se je odselil, najin sin pa je ostal z mano. Nisva se prepirala glede vprašanja, s kom bo odslej živel najin sin. Sina nisem niti poskusila vključiti v te postopke, ker preprosto nisem imela časa, saj sem ves svoj čas posvečala njegovim negi. Na sodišču je vse potekalo avtomatično, nihče ni vprašal za otrokovo mnenje. Z možem sva se oba strinjala, da bo sin živel pri meni, saj sem mu lahko nudila ves čas in vso potrebno nego.«<sup>9</sup> Po izkušnjah intervjuvane družinske sodnice skrb za otroke, ki potrebujejo več kontinuirane podpore, večinoma prevzemajo matere. Sporov glede tega, komu naj bo otrok zaupan v vzgojo in varstvo v teh družinah, skorajda ni, saj si večinoma drugi starš za to ne prizadeva. Situacija je torej povsem nasprotna od tiste, ko gre za otroke brez oviranosti, pri čemer je pravedan glede skrbništva občutno več.

Pilotni projekt z naslovom Zagovornik otrok – otrokov glas je leta 2006 uvedel Varuh RS za človekove pravice. Zagovorniki veliko pripomorejo k temu, da se želja in interes otroka bolje izrazita. Če otrok želi imeti zagovornika, mu ga mora odrediti center za socialno delo, pri čemer se morajo strinjati tudi starši, kar pomeni, da otrok

8 Intervju z okrožno sodnico, vodjo Oddelka za družinsko sodstvo Okrožnega sodišča v Ljubljani, marec 2014.

9 Intervju z materjo otroka z intelektualnimi ovirami, marec 2014.

nima neposrednega dostopa do zagovornika po lastni izbiri. Zagovorniki v imenu otroka sami ne morejo sprožiti sodnega postopka; njihova primarna vloga je omogočiti, da se sliši otrokov glas. Iz letnih poročil zagovornikov lahko razberemo, da so primeri zagovorništva vključevali tudi otroke »s posebnimi potrebami«, otroke z epilepsijo ali »motnjami v čustvovanju« in s »težavami z duševnim zdravjem«. <sup>10</sup> Zagovorniki so nam povedali, da le malo otrok s težavami z duševnim zdravjem koristi njihove storitve, medtem ko je vpliv zagovornikov na zmanjšanje institucionalizacije otrok zanemarljiv. Zagovornica otrokovih pravic, ki smo jo intervjuvali, se je spomnila svojega primera zagovorništva za otroka, ki je uradno imel avtizem. Njej se je zdel samo zelo nemiren, a drugače zelo pameten. »Živel je pri mami. Mama je sredi postopka glede skrbništva očeta obtožila spolne zlorabe. Postopki so stekli. Otrok je pljuval po očetu, ni komuniciral, nadiral je socialne delavke itd. Nekega dne se je zagovornici v pogovoru zaupal, da se je vse zlagal. Na koncu se je dobro razrešilo. Zagovornica si je vzela čas zanj, se ji je posrečilo, da jo je sprejel, rekel ji je, da je podobna eni njegovi 'malo utrgani teti'. Ko je bilo potrebno napisati izjavo, je rekel, da bi raje živel pri mami in da želi, da zagovornica to zapiše, želel pa si je tudi preživeti več časa z očetom. Ta otrok si je zelo oddahnil, ko je bilo vsega konec.« <sup>11</sup>

## **Problematika nameščanja otrok v zavode in domove ter izzivi deinstitucionalizacije**

Prva deinstitucionalizacija v Sloveniji je bila deinstitucionalizacija prav mladinskih in otroških vzgojnih zavodov v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, medtem ko so se deinstitucionalizacijska prizadevanja in integracija otrok z intelektualnimi ovirami začeli šele v zadnjem času. Kljub uspehom na obeh področjih in dokazom, da ima preživljanje otroštva v instituciji škodljive posledice na vsestranski razvoj otroka (glej Evropske smernice, str. 48–49), institucionalna obravnava otrok še vedno vztraja; ustanove za otroke je treba preoblikovati, vzpostaviti službe, ki bodo otrokom s takimi ali z drugačnimi

---

10 Jenkole Martina (2013), Posebno poročilo Varuha človekovih pravic RS, Zagovornik – glas otroka (Pilotski projekt 2007–2012). Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.

11 Intervju z zagovornico pravic otrok in pooblaščenko za otroke žrtve nasilja (po 65. členu Zakona o kazenskih postopkih), marec 2014.

težavami omogočile, da živijo, kot veleljajo mednarodni dokumenti,<sup>12</sup> v družinskem okolju, z istimi možnostmi kot njihovi vrstniki brez oviranosti, skupaj z njimi in vključeni v glavne družbene tokove (Flaker et al., 2015).

Osnovni program deinstitutionalizacije na področju oskrbe otrok je usmerjen v uresničevanje pravic, ki jih zagotavlja Konvencija ZN o pravicah otrok, tudi za otroke z ovirami in tiste, ki so socialno in čustveno prikrajšani (Ministrstvo za solidarno prihodnost, Strategija deinstitutionalizacije ..., 2024). Po 18. členu Konvencije ZN o otrokovih pravicah so države članice zavezane, da sprejmejo ukrepe za zaščito otrok pred vsemi oblikami diskriminacije (2. člen) in da imajo otroke koristi za glavno vodilo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki. Otrok z oviranostjo mora uživati polno in dostojno življenje v razmerah, ki jamčijo dostojanstvo, spodbujajo samozavest in olajšujejo njegovo dejavno udeležbo v družbi (23. člen). Konvencija o pravicah ljudi z oviranostmi v 7. členu posebej poudarja pravice in upoštevanje koristi otrok z oviranostjo, ki jim mora država zagotoviti, da lahko tako kot drugi otroci uživajo vse človekove pravice in temeljne svoboščine (Ministrstvo za solidarno prihodnost, Strategija deinstitutionalizacije ..., 2024). Evropske smernice<sup>13</sup> (2012) v poglavju 5 konkretno opredelijo oblike skupnostnih služb za različne skupine ljudi. Glede otrok je posebej poudarjena potreba po strategijah, ki bi preprečevale razdružitev družin, promovirale ponovno združitev družin in spodbujale visoko kakovostne možnosti za alternativne oblike oskrbe (str. 82). Konkretno to pomeni omogočiti:

- življenje v družinskem okolju: ali z (intenzivno) podporo staršem ali omogočanjem življenja v drugi družini (pri sorodnikih,

12 Konvencija ZN o pravicah invalidov, Konvencija ZN o pravicah otrok, Evropska konvencija o človekovih pravicah, Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, Evropska socialna listina, Smernice ZN za alternativno oskrbo otrok, Parlamentarna skupščina Sveta Evrope o dostopu do pravic za invalide in njihovo polno in dejavno sodelovanje v družbi, Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam glede deinstitutionalizacije in življenja v skupnosti za otroke z oviranostjo, Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam glede pravic otrok, ki živijo v zavodih, Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam o novih postopkih pri mladoletniškem prestopništvu in vlogi zakonodaje o mladoletnikih in drugi.

13 Evropska skupina strokovnjakov in strokovnjakinj za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (2012; slov. prevod 2021). *Skupne evropske smernice za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo* (slovenski prevod smernic je izdal Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo).



rejništvo, posvojitve) in za starejše otroke v družini podobnih skupinah ali skoraj odraslim otrokom samostojno življenje z mentorsko podporo (str. 95–97);

- vključevanje v navadne šole, vrtce, a tudi prostočasne organizacije in dejavnosti ter v vrstniške družbe (str. 92);
- otroško zagovorništvo – ljudi in institucije (varuh otrokovih pravic), ki omogočajo otrokom, da jih odrasli slišijo ter upoštevajo njihove želje, interese in potrebe ter da se lahko enakovredno vključujejo v družbene procese in sodelujejo pri zanje pomembnih odločitvah (str. 90) (Flaker et al., 2015).

Iskanje rešitev za otroke, ki imajo kompleksnejše težave, kot so zasvojenost, težave z duševnim zdravjem, čustvene težave, ki se lahko odražajo v težje obvladljivem vedenju, a tudi za tiste, ki »ne sodelujejo« v obravnavi, se je v zadnjih petih letih začelo nagibati izključno k ustanavljanju novih zaprtih oddelkov za otroke in mladostnike (npr. varovani oddelki za otroke v CUDV). Zdi se, da je večletno zaznavanje težav (npr. nameščanje otrok na odraslih oddelkih) iz strani strokovne javnosti pripeljalo le k enemu tipu možnih odgovorov, namreč, da Slovenija potrebuje varovane oddelke v pedopsihiatričnih bolnišnicah in CUDV ter zdravstveno podprte domove za otroke in mladostnike. Tudi novela Zakona o duševnem zdravju iz leta 2023 prvič določi, da sodišče odloča o sprejemu v oddelk pod posebnim nadzorom za osebe, ki so mlajše od 15 let. Skupnostno naravnane oblike in metode dela so v razpravah o teh spremembah, tako se zdi, ostale brez glasu in popolnoma izven razprave. Zaprte strukture so za otroke s tako intenzivnimi težavami dokazano celo škodljive, obenem sta segregacija otrok in kopičenje »najtežjih primerov« na enem mestu neproduktivna, saj je podpora kljub intenzivnejši pomoči in podpori, ki so ju deležni otroci, manj učinkovita, kot če bi bila organizirana razpršeno (glej tudi Evropske smernice, str. 48–49). Na področju otrok z intelektualno oviranostjo je deinstitucionalizacija pogosto povezana z ukrepi v smeri organiziranja šolanja v običajnem šolskem okolju, v bližini kraja bivanja. In obratno: v krajih, kjer so omejene možnosti inkluzivnega šolanja, so se otroci pogosto primorani šolati v posebnih oddelkih šol ter obenem živeti v domovih in zavodih (Evropske smernice, str. 54). (Flaker et al., 2015).

## Kako otroci pridejo v institucije in pojav transinstitucionalizacije

Institucionalizacija je glede na slovensko prakso najpogostejša možnost, ki jo ponudijo staršem, ki potrebujejo kompleksnejšo podporo ali v soglasju s starši namesti otroka v institucijo zaradi »osebnostnih ali intelektualnih in duševnih motenj, ki bistveno ogrožajo njegov zdrav osebnotni razvoj«. <sup>14</sup> Ta ukrep lahko velja največ tri leta in se lahko »izjemoma podaljša čez opredeljeno časovno obdobje« na podlagi mnenja institucije. Poleg tega tudi Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, ki je bil sprejet leta 2000, določa, da otroka lahko namestimo v institucijo ali rejništvo, »če je posebna šola zanje preveč oddaljena, da bi lahko dnevno potovali tja«. <sup>15</sup> Pred letom 2007 so otroke nameščali v internate že, če so bile posebne šole le 10 km stran. Od leta 2007 imajo tudi v varstveni instituciji možnost prevoza od doma. Starši so bili bitko pravice do prevoza v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja vse do leta 2007, ko je v veljavo stopil Zakon o OS z dopolnjenim 56. členom:

Otroci s posebnimi potrebami, ki imajo z odločbo o usmeritvi določeno izvajanje dodatne strokovne pomoči v zavodu za vzgojo in izobraževanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami, imajo pravico do povračila stroškov prevoza do zavoda, v katerem se ta pomoč izvaja, če je njihovo prebivališče od tega zavoda oddaljeno več kot štiri kilometre.

Če učencu ni mogoče zagotoviti prevoza, ima pravico do brezplačne oskrbe v kraju izobraževanja in pravico do brezplačnega prevoza domov ob pouka prostih dnevih.

Vendar odločbe v konkretnih primerih še vedno ignorirajo pravico do prevoza (Urek, Rafaelič, 2015).

Konkretne zgodbe potrjujejo ugotovitve, da so najpogostejše namestitve otrok in mladostnikov v kazenskih postopkih v vzgojne zavode in le v manjši meri v stanovanjske skupine teh zavodov. Vsaj

14 Družinski zakonik (Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19, 67/19 – ZMatR-C in 200/20 – ZOOMTVI), Uradni list Republike Slovenije, št. 69/04 UPB.

15 Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI).

tri zgodbe, za katere smo izvedeli med raziskavo, so pokazale, kako lahko mladostniki nevidno prehajajo iz enega sistema v drugega, torej iz sfere posebnega šolanja z domsko namestitvijo v sfero vzgojnih zavodov, iz vzgojnih zavodov na psihiatrijo ter v centre za usposabljanje, delo in varstvo ter podobno. Čeprav je sistem usmerjanja in nameščanja utemeljen v veri o racionalnosti odločanja (diagnoza = ustrezna specifična namestitev), vidimo, da v praksi večkrat konkretni odločitvi botrujejo zelo slučajni in arbitrarni razlogi. Primer je zgodba dečka z blažjo obliko intelektualne ovire ter s hkratnimi čustvenimi in duševnimi težavami, ki sicer ni doživel kazenskega postopka, a pokaže ravno na tih prehod iz »zaščitniškega« sistema namestitve v okviru posebnega šolstva v »kazensko« premestitev v vzgojni zavod, ki ji je botroval vedenjski prestopok otroka. Če je stroka otroka najprej v okviru postopkov za posebno šolanje in zaščitniške ideologije prepoznala kot ranljivega (z intelektualno oviranostjo), ki potrebuje zaščito, je v naslednjem koraku v njem prepoznala »nevarnost«, ki sodi v za to profilirano ustanovo; vsekakor ga je izolirala in ločila od drugih:

Živel je v domu, ki je del posebne šole. Ko je bil star 13 let, je nekoč prinesel v šolo plinsko pištolo, ki jo je našel doma, kar je izzvalo preplah med učenci in osebjem šole, obenem pa so zelo spremenili pogled nanj. Začeli so ga dojemati kot nevarno osebo. Napisali so predlog komisiji za usmerjanje, da se ga premesti v vzgojni zavod. Nihče ni vprašal ne staršev ne njega, kaj o tem menijo. V domu, kjer je prej živel, je imel zaupno osebo – zagovornico, ki ga je dobro poznala, vendar je nihče ni vključil v postopek premestitve. Socialna delavka, ki nam je pripovedovala to zgodbo, ga je spoznala pri njegovih 14 letih, ko je urejala to premestitev. Skoraj leto dni je potrebovala, da je fant začel z njo govoriti, in ne le kričati in jokati. Po enem letu pa je lahko povedal o nasilju, ki se mu je dogajalo doma. Ampak šest ali sedem let pred tem ga ni nihče vprašal, kaj doživlja.

Ta mladostnik je pozneje zaradi nekaj kaznivih dejanj dejansko bil obravnavan v kazenskih postopkih, pri čemer ga je ta socialna delavka zastopala v odškodninskih poravnava<sup>16</sup> (Urek, Rafaelič, 2015).

Na naslednji primer transinstitucionalizacije smo naleteli v povezavi s tem, da se vzgojni zavodi med poletjem zaprejo ali je odprt

16 Intervju s socialno delavko na centru za socialno delo, marec 2014.

samo en oddelek za tiste otroke, ki se med počitnicami ne morejo vrniti domov. Za to naj bi bila dva glavna razloga, finančni (varčevanje) in strokovni (preprečevanja institucionalizma in spodbujanje družinskih vezi). Ob tem ustanove čez počitnice lahko odpuščajo tudi otroke, ki nimajo ustreznih domačih razmer:

Vzgojni dom je bil zaprt čez poletje in oddelek, ki je ostal odprt, ni imel dovolj kapacitet, da bi v njem bili vsi otroci, ki bi to potrebovali. Ena od varovank je bila iz tega razloga nameščena v psihiatrično bolnišnico. Ko jo je psihiater pregledal, jo je želel poslati nazaj v vzgojni dom, a to ni bilo mogoče. In tako je na psihiatriji ostala do konca poletja. A tudi po tem ni prišel nihče iz zavoda ponjo. Socialna delavka v bolnišnici je poklicala CUDV za otroke z intelektualno oviranostjo, ki je odprt čez celo leto in se dogovorila, da bo deklica tam. Še zmeraj je tam, čeprav nima kategorizirane intelektualne oviranosti.

Deklica je v enih samih počitnicah zamenjala tri ustanove in tri strokovne ideologije, pri čemer sicer vsaj zadnji dve ustanovi nista poskušali mistificirati razlogov za namestitev z deklinim vedenjem, s stanjem ali z diagnozo (Urek, Rafaelič, 2015).

## **Sodelovanje otrok pri postopkih in odločitvah o namestitvah**

Obstajajo postopki, v katerih je glede na zakonodajo zavezujoče prisluhniti otrokovemu mnenju, denimo v primerih, ko gre za spore glede skrbništva in odraščanja otroka ter stikov s starši in sorodniki ter v povezavi z odločitvami o tem, kje se bo otrok izobraževal (Kogovšek Šalomon, 2013). Otrokove želje in izražene preference niso upoštevane, če se ugotovi, da niso v skladu z otrokovo »največjo koristjo«. <sup>17</sup> A tudi sicer so pogovori s starši v okviru raziskave Dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo pokazali, da otroci pogosto niso udeleženi v odločitvah niti tam, kjer bi po zakonu morali biti. V drugih postopkih, kot je sprejem v institucionalno ali rejniško oskrbo, ali pri namestitvi v skrbništvo ni nobene zakonske obveze, da bi pridobili mnenje

---

17 Intervjuju s sodnico, ki se ukvarja z družinskimi zadevami na Okrožnem sodišču v Ljubljani na Oddelku za družinsko sodstvo, 2014.

otroka, mlajšega od 15 let, čeprav so ponekod centri za socialno delo to sprejeli kot pričakovani standard.

Največje tveganje našega sistema je, da se otroke z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami obravnava pokroviteljsko in pretirano zaščitniško ter da se jim ne prizna subjektivete, možnosti presojanja in (so)odločanja zase. Sklicevanje na pravno pravilo, da ima nekdo pravico izraziti mnenje ali pričati, če je »sposoben izoblikovati lastno mnenje«, ne bi smelo pomeniti omejitve, temveč dolžnost za organe, da v celoti, kolikor je to mogoče, ocenijo to otrokovo sposobnost. Namesto da bi prehitro sklepali, da otrok ne more izoblikovati mnenja, bi morali predpostaviti, da otrok to sposobnost ima. Otrok tega ni dolžan dokazati (Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otrokom prijazno pravosodje, 2013; Urek, 2017).

Sogovorniki iz centra za socialno delo in društva Sonček opozorijo še na en vidik. Socialna delavka na centru za socialno delo meni, da je potrebno več časa, preden vzpostaviš delovni odnos z otrokom s posebnimi potrebami, da ti zaupa in sliši, o čem govoriš: »Navajeni so, da jih ne upoštevamo, niso navajeni izbirati, se odločati o sebi.« Vodja programa institucionalnega varstva na društvu Sonček<sup>18</sup> doda: »Če nimaš izkušnje, kaj pomeni odločanje, se je tudi zelo težko odločiti. Mislim, da je pri otrocih s posebnimi potrebami problem natančno to, da nimajo izkušnje odločanja.«<sup>19</sup>

Praks sodelovanja v postopkih ni mogoče vselej enoznačno presojati, saj se pojavljajo tudi v zelo kontradiktornih kontekstih. Socialna delavka je naslednjo zgodbo povedala kot primer dobre prakse sodelovanja nekega fantka pri odločitvah (Urek, Rafaelič, 2015: 8):

Osemletnik je imel težave pri učenju, v šoli so najprej sumili, da gre za avtizem, pa preiskave tega niso potrdile. Imel je dodatno strokovno pomoč zaradi težav pri koncentraciji in zaradi nemirnosti. Potem so sumili, da ima hiperkinetični sindrom, ker težko navezuje očesni kontakt. S strani Zavoda za šolstvo mu je bila izdana odločba za dodatno strokovno pomoč (tri ure na teden individualnega dela), vendar to ni bilo dovolj. Najprej so ga prešolali v drugo osnovno šolo, kjer so se zaposleni zelo angažirali in

---

18 Fokusna skupina na Sončku – Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije, marec 2014.

19 Intervju s socialno delavko oddelka za zaščito otrok in mladostnikov Centra za socialno delo, marec 2014.

naredili individualni načrt. Vendar so bila poročila čedalje slabša. Pritiskali so na mamo, naj nekaj naredi, saj otrok ne zna brati in ne pozna malih črk. Mama enostavno ni več vedela, kaj lahko še naredi, zato je vložila vlogo na CSD za namestitve v mladinski dom. V postopku namestitve je tako prišla socialna delavka v stik s fantkom. Šla si je z njim ogledati dom, se pogovarjala, kaj to zanj pomeni in ji je po njeni oceni uspelo vzpostaviti zaupen odnos. Ko ga je vprašala, kako gleda na to, da bo živel v domu, ji je osemletnik zelo zrelo povedal, da ima v šoli težave in da rabi pomoč, da bi bil najraje pri mami, da pa razume, da mu mami ne more pomagati, ker cele dneve dela.

Otrok, ki bi potreboval podporo pri učenju in je na koncu pristal v mladinskem domu, gotovo ni primer dobre prakse le zato, ker mu je socialna delavka omogočila, da je izrazil svoje mnenje (medtem ko ni imel drugih alternativ) in ostala v dialogu z njim ves čas postopka. To je bil tudi sicer značilen vzorec odgovorov v navedeni raziskavi. Ko smo sogovornike povprašali o izkušnjah in primerih, ko je pravni sistem učinkovito zaščitil otroka, so nam večinoma pripovedovali o izkušnjah, ko so otroci pristali v posebnem šolstvu ali v instituciji. Čeprav smo razumeli, da je bilo zelo dragoceno, da so vzpostavili sodelovanje z otrokom in ga včasih tudi zaščitili pred nasiljem in slabimi razmerami, smo opazili, da so bili izrazito nekritični do institucionalnih rešitev (Urek, Rafaelič, 2015).

## **Kam bom hodil/a v šolo?**

Osnovnošolsko izobraževanje otrok je temeljna človekova pravica vsakega šoloobveznega otroka, zapisana v mednarodnih in domačih predpisih. Ta otrokova pravica, ki je po 57. členu slovenske ustave tudi obveznost, velja za vse otroke, ne glede na njihove senzorne, intelektualne ali telesne sposobnosti, ne glede na njihov razvojni zastanek ali motnje v telesnem ali duševnem razvoju ali kakršne koli druge oviranosti – prizadetosti – posebnosti.

Konvencija ZN o pravicah otrok nalaga državam pogodbenicam, da morajo tudi otroci z intelektualnimi in gibalnimi ovirami uživati polno življenje v razmerah, ki jim jamčijo dostojanstvo, spodbujajo samozavest in olajšujejo njihovo dejavno udeležbo v družbi. Konvencija tudi določa, naj se prizadetemu otroku zagotovita učinkovit

dostop do izobraževanja ter največja možna vključitev v družbo za otrokov osebnostni, kulturni in duhovni razvoj. To pomeni, da imajo vsi otroci pravico živeti in odraščati v družini, ki je temeljna celica družbe, zato imajo pravico hoditi v osnovno šolo svojega šolskega okoliša skupaj s svojimi vrstniki in sorojenci.

23. člen Konvencije ZN o pravicah ljudi z oviranostmi, ki opredeljuje izobraževanje, nalaga državam pogodbenicam izvrševanje te pravice z zagotavljanjem vključevanja v izobraževalni sistem na vseh ravneh. Pri uresničevanju te pravice morajo države zagotavljati, da ljudje z oviranostmi zaradi oviranosti niso izključeni iz splošnega izobraževalnega sistema in da otroci z oviranostmi niso izključeni iz obveznega osnovnošolskega ter srednješolskega izobraževanja. Zaradi neprilagojenosti ali neizpolnjevanja pogojev izobraževalnih ustanov, tako osnovnih šol kot tudi vseh ostalih izobraževalnih institucij, nikomur zaradi oviranosti ne sme biti prikrajšana pravica do vključitve v osnovnošolski ali drugi izobraževalni program.

Manj kot pet let po sprejemu Konvencije ZN o pravicah otrok je bila junija 1994 v okviru mednarodne konference Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo – UNESCO sprejeta Deklaracija iz Salamance – zaveza za izobraževanje za vse, ki so jo sprejeli predstavniki 92 vlad in 25 mednarodnih organizacij. Deklaracija, ki jo lahko poimenujemo tudi kot deklaracijo za inkluzivno izobraževanje ali »Ena šola za vse«, naslavlja na vlade držav sveta naslednja izhodišča:

- vsak otrok ima temeljno pravico do izobraževanja, ki mu omogoča pridobitev in ohranjanje primerne ravni izobrazbe,
- vsak otrok je enkrateno glede svojih lastnosti, interesov, sposobnosti in učnih potreb;
- šolski sistemi in učni načrti morajo biti oblikovani tako, da upoštevajo to veliko raznolikost otrok;
- otroci s posebnimi potrebami morajo imeti dostop do rednih šol, ki jih vključujejo v šolski sistem, ta naj bo usmerjen k otrokom in upošteva njihove potrebe;
- redne šole z vključujočo usmerjenostjo so najučinkovitejše sredstvo za boj proti diskriminatornim odnosom, za ustvarjanje prijetne skupnosti, za izgradnjo vključujoče družbe in doseganje izobraževanja za vse; redne šole bolje zagotavljajo uspešno izobraževanje za večino otrok in izboljšujejo stroškovno učinkovitost celotnega izobraževalnega sistema (Suhadolnik, 2015).

Šolski sistem, ki ga imamo v Sloveniji, je dvotiren. Imamo splošno šolstvo in specialno, posebno šolstvo za tiste otroke, s katerimi delavci v splošnem šolstvu ne znajo ali ne zmorejo delati. Usmerjanje v posebno šolstvo ureja Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Ta ureja vse postopke, ki so povezani z nameščanjem otroka v posebne šole, vzgojne zavode, zavode za usposabljanje, a tudi prilagoditve, ki otrokom pripadajo v rednem šolstvu. Odločitev o tem, kje se bodo izobraževali otroci z oviranostjo, sprejme Komisija za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami, ki deluje pod okriljem Zavoda Republike Slovenije za šolstvo.

Zakonodaja omogoča, da se otrokom z oviranostjo zavrne dostop do običajne šole, če otroku niso zmožne zagotoviti primernih prilagoditev (Opara et al., 2010). Uspešne zgodbe o tem, da so otroci ostali v splošnem šolstvu, v naši raziskavi večinoma niso bile povezane s sistemom, ki bi zavaroval otrokove pravice, ampak s starši, ki so se zavzeli in upirali sistemu usmerjanja. Otrokovi starši in njihova zavzetost, vztrajnost, znanje in zveze so običajno dejavniki, ki v praksi odločajo o tem, kje se bo otrok z intelektualno oviranostjo ali duševnimi stiskami šolal. Pogosto take starše označijo kot težavne, nerealne, preambiciozne, medtem ko so v resnici samo zelo dobri zagovorniki svojih otrok. Težava je predvsem v tem, da otroci zelo redko dobijo učinkovito pomoč, če ostanejo v splošnem šolstvu. Nslednja zgodba je indikativna:

Neka mama ni nikoli dovolila, da bi njeno hčerko dali v posebno šolo. Strokovnjakom, ki so delali z njo, se je zdelo, da ima deklica znake Downovega sindroma. Ves čas njenega osnovnošolskega izobraževanja je imela tim, ki je delal z njo, jo podpiral, imela je individualni načrt, neformalno zagovorništvo. Šola je v nekem obdobju najela socialno pedagoginjo, specialno pedagoginjo in psihologinjo, da bi jo podprli. Nato je šla deklica v srednjo gradbeno šolo. V tistem času niso imeli dovolj dijakov in so se komaj preživljali, zato so jo sprejeli. Prilagodili so ji način dela in uspelo ji je dokončati tudi srednjo šolo in maturo. Ker je bila izredno delavna, je hitro dobila zaposlitev. Če bi šla skozi proces diagnosticiranja, bi končala v posebni šoli. Njeni mami je to uspelo preprečiti. Šola ji je sledila, uspelo jim je ustvariti sistem podpore in individualiziran pristop (Urek, Rafaelič, 2015).



## **Problematika priznavanja statusa invalida po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih (ZDVDTP) dijakom ali študentom po 18. letu, če so se šolali**

Razkritja novinarjev oddaje Tednik na RTV SLO na začetku leta 2021 so pokazala, da so nekateri centri za socialno delo polnoletnim osebam z ovirami, ki imajo status dijaka ali študenta, več let neupravičeno odrekli pravico do nadomestila za invalidnost. Uslužbenci centrov so zatrjevali, da do nadomestila niso upravičeni, ker so vključeni v izobraževanje, čeprav zakonodaja takega izključitvenega pogoja ne določa. Na težavo je opozorila mati 26-letnega sina z ovirami. CSD Kamnik je odločil, da njen sin ni upravičen do nadomestila za invalidnost, ker ima status dijaka. Že decembra 2020 se je mati obrnila na varuha človekovih pravic Petra Svetino, ki je ugotovil, da so bili zaradi različne prakse CSD oškodovani številni dijaki in študenti z ovirami.

Na nekaterih centrih so namreč ljudem več let podajali napačne informacije o tem, da do nadomestila niso upravičeni. Številni zaradi te napačne razlage vlog sploh niso oddali in so bili prav tako oškodovani. Velika večina centrov je status invalida po ZDVDTP sicer priznavala od polnoletnosti dalje. Manjše število CSD<sup>20</sup> je status invalida po ZDVDTP priznavalo v odvisnosti od zaključka šolanja. Pri tem nekateri izmed teh centrov vlagateljem kategorično niso priznavali statusa invalida po 18. letu, če so se šolali. Nekateri centri so status invalida po ZDVDTP priznavali le tistim, ki so se šolali v posebnem programu vzgoje in izobraževanja, vendar ne tudi tistimi, ki so bili vključeni v redne programe šolanja ter so se usposabljali za samostojno življenje in delo. Pri tem so se sklicevali na določbe ZDVDTP, da se status invalida priznava osebam, ki »se ne morejo usposobiti za samostojno življenje in delo«; vendar se oseba, ki se redno šola, s tem vendarle usposablja za samostojno življenje, kot so ocenili.

Skupnost centrov za socialno delo trdi, da težava izvira iz zastarele zakonodaje, medtem ko so na ministrstvu za delo napako priznali. Člani parlamentarne komisije za človekove pravice so ministrstvo pozvali, naj pripravi zakon, ki bo oškodovanim omogočil prejemanje nadomestila. Varuh je pripisal situacijo temu, da je razumevanje

---

20 Center za socialno delo Spodnje Podravje; Center za socialno delo Osrednja Slovenija – enota Kamnik, Center za socialno delo Gorenjska; enota Škofja Loka; Center za socialno delo Dolenjska in Bela Krajina.

invalidnosti v Sloveniji veliko ožje, kot je ta opredeljena v konvenciji OZN o pravicah invalidov. Po njegovem mnenju je napačna oziroma ozka opredelitev invalidnosti problematična, saj je zaradi tega invalidsko varnost mogoče zagotavljati veliko manjšemu številu ljudi.

S sprejetjem Zakona o socialnem vključevanju invalidov (ZSVI) je stari zakon ZDVDTP prenehal veljati. Od uveljavitve ZDVDTP do sprejetja ZSVI se je pojmovanje oviranosti bistveno spremenilo: ne gre več zato, da so ljudje z ovirami nesposobni za samostojno življenje in delo, ampak predvsem za to, da se jih usposobi za samostojno življenje, da se jim omogočijo pogoji za čim boljše vključevanje v širšo družbo, v izobraževanje in usposabljanje ter vključevanje v zaposlitvene programe. Varuh je ugotovil, da ZSVI ne vsebuje določbe o tem, kdaj naj se upravičencu prizna status invalida, če ta zanj zaprosi po 18. letu. MDSSZ je zato opozoril, da gre za pravno praznino, ki bi jo moral zakonodajalec ustrezno zapolniti, in predlagal, da se posameznikom, ki jim status invalida po ZDVDTP ni bil priznan zaradi šolanja, popravijo krivice za nazaj. MDSSZ je nato sporočilo, da so na Direktoratu za invalide, vojne veterane in žrtve vojnega nasilja pristopili k pripravi sprememb in dopolnitev navedenega zakona, s katerimi nameravajo pravno praznino ustrezno urediti. Februarja 2021 so poslanci Državnega zbora soglasno sprejeli sklepe, ki jih je predlagala Levica, in so pristojno ministrstvo pozvali, naj:

- vsem centrom za socialno delo izda enotna navodila, da so tudi polnoletni invalidi s statusom dijaka ali študenta upravičeni do nadomestila za invalidnost;
- v roku 15 dni opravi poizvedbo v vseh centrih za socialno delo, ali obstajajo primeri, ko je bila pravica do nadomestila zavrnjena zaradi tega, ker se je prosilec redno šolal;
- pripravi zakonsko podlago za izplačilo nadomestila vsem invalidom, ki niso pridobili pravice do nadomestila, pri čemer so ob polnoletnosti oziroma do dopolnjenega 26. leta izpolnjevali pogoje za pridobitev tega nadomestila;
- posodobi obstoječi Vodnik po pravicah invalidov in ga poseduje invalidskim organizacijam;
- se vsem oškodovanim in njihovim družinam javno opraviči.

23. decembra 2021 je tako začel veljati Zakon o izplačilu neizplačanega nadomestila za invalidnost (ZINNI), ki ureja pravico do izplačila neizplačanega nadomestila vsem oškodovanim.

## Zaključki in predlogi

V naši študiji so bile značilne diskrepance med pogledom različnih strokovnjakov (na primer sodnikov in socialnih delavk), pri čemer so bile še večje razlike v pogledih staršev otrok z ovirami in strokovnjakov. Pogosto smo imeli občutek, da sestavljamo kolaž, vstopamo v prostore, kjer so otroci z ovirami nevidni in spregledani, ter se ponekod rutinsko kršijo otrokove pravice. Ko smo spraševali o izkušnjah in primerih, ko je sodni sistem učinkovito zaščitil otroka, so nam strokovnjaki večinoma pripovedovali o izkušnjah, ko so otroci pristali v posebnem šolstvu ali v instituciji.

Konvencija o pravicah ljudi z oviranostmi narekuje, da imajo ljudje z ovirami pravico do pomoči pri samostojnem življenju v skupnosti. V resnici smo naredili nekaj eksperimentov, s katerimi so otroci pridobili večje možnosti, da ostajajo v domačem okolju, a nobeden od teh ni uzakonjen. Večina podpore za samostojno življenje v skupnosti še vedno ostaja na plečih nevladnega sektorja ali staršev.

Strokovnjaki ne bi smeli predpostavljati, da nekdo s težavami z duševnim zdravjem ali intelektualno oviranostjo ne more sprejemati odločitev zase samo zato, ker ima določeno medicinsko opredeljeno stanje. Otroke je treba podpreti, kolikor je le mogoče, da lahko sami sprejmejo odločitve, preden bi kdor koli sklepal, da se ne morejo odločiti. Podpore lahko dobijo tako, da uporabimo različne načine komuniciranja, kot so podobe ali znaki, ali jim informacije priskrbimo v različnih formatih, kot so zvočni posnetki in lažje berljivo gradivo. V nekaterih primerih je v veliko pomoč lahko tudi neodvisni odvetnik. Osebe na sodiščih bi se morale zavedati, da priča, ki ima učne težave ali psihosocialne stiske, morda v nekem trenutku ne bo sposobna slediti postopku, toda ob pravi podpori lahko to sposobnost doseže.

Največje tveganje našega sistema je, da otroke z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami obravnavamo pokroviteljsko in pretirano zaščitniško ter da jim ne priznamo subjektivete, možnosti presojanja in odločanja zase.

Sklicevanje na izraz »sposoben izoblikovati lastna mnenja« ne bi smelo pomeniti omejitve, temveč dolžnost za organe, da v celoti, kolikor je to mogoče, ocenijo otrokovo sposobnost. Namesto da bi prehitro sklepali, da otrok ne more izoblikovati mnenja, bi morale države predpostaviti, da otrok to sposobnost ima. Otrok tega ni dolžan dokazati.

V zakonu so otroci enotna kategorija. Nobena skupina otrok ni posebej omenjena. Morda bi potrebovali interne smernice, t. i. »soft-law« – navodila, kako v takih posebnih primerih ravnati.

Potrebovali bi boljše razširjenost in časovno dostopnost prijaznih in varnih sob ter njihovo doslednejšo uporabo pri sodnikih in tožilcih. Imeti bi morali tudi seznam tako specializiranih pooblaščenec kot tudi zagovornikov otrokovih pravic.<sup>21</sup>

Postopki bi morali biti hitrejši in bolj prioritetni. Starši otrok z intelektualnimi ovirami in duševnimi težavami opozarjajo, da se zaradi vključitve izvedencev v takih primerih postopki ne le podaljšajo za več kot enkrat, ampak tudi zelo vlečejo. Priporočilo stroke je, da naj ne postavljajo več izvedencev; postavi naj se en izvedenec z enim mnenjem, da otroka ne obremenjujemo preveč.

## Reference

- Evropska komisija, Generalni direktorat za pravosodje, Svet Evrope (2013) *Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otrokom prijazno pravosodje: ki jih je sprejel Odbor ministrov Sveta Evrope dne 17. novembra 2010, in obrazložitveni memorandum*, Urad za publikacije, 2013, <https://data.europa.eu/doi/10.2838/16381>.
- Družinski zakonik. Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19, 67/19 – ZMatR-C, 200/20 – ZOOMTVI, 94/22 – odl. US, 94/22 – odl. US in 5/23).
- European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care (2012), Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care (Guidance on implementing and supporting a sustained transition from institutional care to family-based and community-based alternatives for children, persons with disabilities, persons with mental health problems and older persons in Europe), EU, Brussels. Dostopno: <https://deinstitutionalisation.com/eeg-publications/>. Slovenski prevod: Evropska skupina strokovnjakov in strokovnjakinj za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (2012). Skupne evropske smernice za prehod iz institucionalne v skupnostno oskrbo. (M. Petan in P. Mesec). Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. (2021). Dostopno na [https://di.irssv.si/wp-content/uploads/2022/11/Skupne\\_evropske\\_smernice\\_za\\_prehod\\_iz\\_instit\\_v\\_skupnostno\\_oskrbo\\_SLO.pdf](https://di.irssv.si/wp-content/uploads/2022/11/Skupne_evropske_smernice_za_prehod_iz_instit_v_skupnostno_oskrbo_SLO.pdf).

21 Intervju z Varuhom človekovih pravic RS in s koordinatorko zagovornic pravic otrok pri Varuhu človekovih pravic, marec, 2014.

- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Ošljaj, A., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., Žitek, N. (2015), Priprava izhodišč deinstucionalizacije v Republiki Sloveniji. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.
- Jenkole, M. (2013), *Posebno poročilo o projektu – Zagovornik glas otroka*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic, 2013.
- Kogovšek Šalomon, N. (2013), *Country Report on Slovenia for the Study on Member States' Policies for Children with Mental Disabilities (Study)*. Brussels: Policy Department C - Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament.
- Končina Peternel, M. (2006), Ali so po sedanjih pravnih ureditvah koristi otroka v civilnih postopkih dovolj zavarovane?: Izhodišča za razpravo. V: *Zagovornik-glas otroka*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.
- Ministrstvo za solidarno prihodnost Republike Slovenije (2024). Strategija Republike Slovenije za deinstucionalizacijo v socialnem varstvu za obdobje 2024–2034 (StaDI 2024–2034). Dostopno na: <https://www.gov.si/novice/2024-03-15-ministrstvo-za-solidarno-prihodnost-sprejelo-strategijo-deinstucionalizacije/> (16. 3. 2024).
- Organizacija Združenih narodov (1989), *Konvencija o otrokovih pravicah*. Uradni list RS – MP št. 9/1992 (RS 35/1992).
- Opara et al., *Analiza vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami v Sloveniji* [Analysis of the education of children with special needs] (Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010).
- Suhadolnik, Iztok (2015). »Ena šola za vse?«. Mednarodna konferenca o deinstucionalizaciji. Ljubljana, 19. 6. 2025. Dostopno: <https://www.za-mdi.si/konferenca-o-deinstucionalizaciji.html>.
- Urek, Mojca, Rafaelič, Andreja (2015), *Dostop do pravnega varstva otrok s težavami z duševnim zdravjem in intelektualno oviranostjo: povzetek poročila države Slovenije: [projekt Access to Justice for Children with Mental Disabilities]*. Bruselj: Evropska komisija, Generalni direktorat za pravosodje. <http://www.fsd.uni-lj.si/mma/Povzetek%20poro%C4%8Dila%20dr%C5%BEave%20Slovenie/2015040711551297/>.
- Urek, Mojca (2017). Unheard voices: researching participation in social work. *European journal of social work: the forum for the social professions*, 2017, vol. 20, no. 6, str. 823–833.
- Ustava RS (URS-NPB9). Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a.
- Varuh človekovih pravic Republike Slovenije (2021) Zavrnitev statusa invalida po ZDVDTP zaradi šolanja, <https://www.varuh-rs.si/obravnavane-pobude/primer/zavrnitev-statusa-invalida-po-zdvdt-p-zaradi-solanja/>.

- Varuh človekovih pravic Republike Slovenije (2015). *Otrok v družinskem sporu (posvet)*. Dostopno: <https://www.varuh-rs.si/projekti/projekt/otrok-v-druzinskem-sporu/>.
- Vrhovno sodišče Republike Slovenije: *Jan gre na sodišče; Jana gre na sodišče/. Ko moraš na sodišče kot priča*, Ljubljana, 2010. Dostopno na: <http://www.sodisce.si/znanje/publikacije/>.
- Zakon o duševnem zdravju (Uradni list RS, št. 77/08, 46/15 – odl. US, 44/19 – odl. US, 109/23 in 136/23 – ZIUZDS).
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI).
- Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb (Uradni list SRS, št. 41/83, Uradni list RS, št. 114/06 – ZUTPG, 122/07 – odl. US, 61/10 – ZSVarPre, 40/11 – ZSVarPre-A in 30/18 – ZSVI).
- Zakon o izplačilu neizplačanega nadomestila za invalidnost (ZINNI (Uradni list RS, št. 202/21).
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov (Uradni list RS, št. 37/2008) (prevod: Konvencija o pravicah ljudi z ovirami: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/1c24133420/Konvencija-o-pravicah-invalidov.pdf>).
- Zakon o socialnem vključevanju invalidov (Uradni list RS, št. 30/18).